

Gyermekbarát igazságszolgáltatás – a gyermekek és a szakemberek álláspontja és tapasztalatai

Összefoglaló

Az Európai Unió Alapjogi Chartája megállapítja azokat a jogokat, amelyek különösen fontosak a bírósági eljárásokban részt vevő gyermekek jogai szempontjából. Ezek közül a legfontosabb az emberi méltóság (1. cikk); a kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés tilalma (4. cikk); a szabadsághoz és biztonsághoz való jog (6. cikk); a magán- és a családi élet tiszteletben tartása (7. cikk); a személyes adatok védelme (8. cikk); a megkülönböztetés tilalma (21. cikk); a gyermekek jogai (24. cikk); valamint a hatékony jogorvoslathoz való jog (47. cikk).

Az igazságszolgáltatás működésének javításához létfontosságú a gyermekek tényleges részvétele a bírósági eljárásokban. Az európai és nemzetközi emberi jogi eszközök elismerik a gyermekek részvételének fontosságát. Ennek biztosítására kötelezik az Európai Unió (EU) tagállamait, hogy a gyermekek mindenek felett álló érdeke első számú szempont legyen minden, őket érintő intézkedésben. Ennek ellenére az EU egész területén változatlanul probléma a gyermekekkel szembeni bánásmód az igazságszolgáltatási rendszerben.

Az Európai Bizottság többféleképpen is támogatta az igazságszolgáltatás gyermekbarát működésének megvalósítására tett erőfeszítéseket. Kiemelten kezelte a gyermekbarát igazságszolgáltatást az uniós gyermekjogi ütemtervében (2011–2014), különféle javaslatokat vázolt fel a vonatkozó eljárási biztosítékok megerősítésére, szakirányú kutatásokban foglalkozott az EU-28 területén érvényes

jogszabályokkal és szakpolitikával és támogatta a tagállamokat a védelem javításában. Az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének (FRA) a gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló 2015-ös jelentése nyomán a Bizottság politikai feljegyzést adott ki a gyermekek büntetőjogi, polgári és közigazgatási bírósági eljárásokban való részvételéről az EU 28 tagállamában. A Bizottság ezenkívül kötelezettséget vállalt az Európa Tanács gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló, 2010-es iránymutatásának közzétételére, amely kiáll a gyermekek meghallgatáshoz, tájékoztatáshoz, védelemhez és megkülönböztetésmentességhez való joga, valamint a gyermek mindenek felett álló érdekének elve mellett.

Az FRA az Európai Bizottsággal együttműködésben adatokat gyűjtött és elemzett, hogy meghatározza, milyen mértékben érvényesülnek ezek a jogok a gyakorlatban. Ehhez interjúkat készített a szakemberekkel és a bírósági eljárásokban érintett gyermekekkel. Az FRA kutatásáról szóló első, 2015-ös jelentésében a szakemberek álláspontja volt a középpontban.

Ez az összefoglaló a második jelentés megállapításait mutatja be. Az említett jelentés központi témája a gyermekek álláspontja, ezért vázolja az ő véleményüket a teljes körű részvételüket akadályozó tényezőkről, illetve az ilyen akadályok leküzdését segítő erőfeszítésekről. Az első jelentéshez hasonlóan a második is nyomatékosítja, hogy az EU egész területén sokat kell még dolgozni azon, hogy az igazságszolgáltatás valóban gyermekbarát legyen.

Adatgyűjtés és hatókör

Az Európai Bizottság az uniós gyermekjogi ütemtervében megjegyezte, hogy a megbízható és összehasonlítható adatok hiánya akadályozza a tényeken alapuló szakpolitika kidolgozását és végrehajtását. A Bizottság és az FRA ezt kívánta orvosolni, amikor számba vette a területen eddig végzett munkát. Az összehangolt, szisztematikus adatgyűjtésbe beletartoztak azok a gyermekjogi mutatók, amelyeket az FRA dolgozott ki 2010-ben, majd 2012-ben továbbfejlesztett a családjog tekintetében. A mutatók az Egyesült Nemzetek Emberi Jogi Főbiztossága (OHCHR) által kidolgozott, jogokon alapuló modellt követik, amely a következőket hivatott mérni:

- a felelősök kötelezettségvállalásai (strukturális mutatók);
- az ilyen előírások teljesítésére tett erőfeszítések (folyamatmutatók);
- az eredmények (kimeneti mutatók).

Az FRA ezenkívül interjúkon alapuló terepkutatást végzett az EU 10 tagállamában, és ezeket úgy választotta ki, hogy tükrözzék az igazságszolgáltatási rendszerekben és a gyermekek igazságszolgáltatásba való bevonásának gyakorlatában fellelhető sokféleséget: Bulgáriában, az Egyesült Királyságban, Észtországban, Finnországban, Franciaországban, Horvátországban, Lengyelországban, Németországban, Romániában és Spanyolországban.

Az FRA munkájának első része, amelyet a fő jelentésben és összefoglalóban mutattunk be, a szakemberek álláspontjával foglalkozott. A *Gyermekbarát igazságszolgáltatás – a szakemberek álláspontja és tapasztalatai tíz uniós tagállamban a gyermekek polgári jogi és büntetőjogi eljárásokban való részvételével kapcsolatban* című jelentés 570. a büntetőjogi és polgári eljárások során gyermekekkel napi szinten kapcsolatba kerülő bíró, ügyész, ügyvéd, bírósági dolgozó, pszichológus, szociális munkás és rendőr válszain alapult.

A második rész központi témája a gyermekek álláspontja. A jelentés 392 olyan gyermek válszain alapul, akik sértettként, tanúként vagy peres félként bírósági eljárásban vettek részt, különös tekintettel a szexuális bántalmazás, a családon belüli erőszak, az elhanyagolás és a gyermekfelügyelet eseteire. A kutatás nem foglalkozott a büntetőeljárásban gyanúsítottként vagy vádlottként érintett gyermekekkel.

Ez a munka a vizsgált 10 uniós tagállamból kilencre vonatkozó kvalitatív adatokkal járul hozzá a folyamat- és kimeneti mutatók sokaságához. Az FRA-nak a gyermekbarát igazságszolgáltatásra vonatkozó, ebben az összefoglalóban vázolt véleményei a szakemberekkel és a gyermekekkel készített interjúk kombinált elemzésén alapulnak.

Ez a kutatás az FRA általánosabb gyermekjogi munkájának, azaz az egyik alapvető tematikus területének a része. A munkát az FRA többéves keretprogramja irányozza elő, az eredménye pedig a gyermekjogi mutatók kidolgozása és a különösen veszélyeztetett helyzetben lévő gyermekekre vonatkozó adatgyűjtés – idetartoznak az emberkereskedelem áldozatai, a felnőtt hozzátartozóiktól elszakított menedékkérő gyermekek, a nők gyermekkorban elszenvedett erőszakkal kapcsolatos tapasztalatai, valamint a fogyatékkal élő gyermekekkel szembeni erőszak. Ez egyúttal az FRA igazságszolgáltatáshoz való joggal és az áldozatok támogatásával kapcsolatos munkájával is összefügg.

Az Európai Bizottság ezzel párhuzamosan statisztikai adatokat és információkat gyűjtött a gyermekek polgári, közigazgatási és büntetőjogi eljárásokban való részvételéről minden olyan tagállamból, ahol ilyen adatok rendelkezésre állnak. Az adatok a 2012. június 1-jén hatályban lévő releváns jogszabályokra és szakpolitikákra vonatkoznak. 2015-ben már megjelent a megállapításokat összefoglaló szakpolitikai feljegyzés, benne a tagállamoknak szóló ajánlásokkal.

Fontosabb megállapítások és kutatási eredményeken alapuló ajánlások

A bírósági eljárások gyermekbarát működésére irányuló egyedi intézkedések bevezetése megkönnyíti a gyermekek igazságszolgáltatáshoz való hozzáférését és a bírósági eljárásokban való tényleges részvételüket, így könnyebb elkerülni, hogy az ilyen eljárásokban érintett gyermekek jogait korlátozzák vagy megsértsék.

A szakemberek a válaszaikban hangsúlyozták, hogy minden érintett szakemberre vonatkozó, világos és következetes szabályokra és ezek végrehajtásának szisztematikus ellenőrzésére van szükség. A gyermekek körében végzett kutatás megerősítette ezt a következtetést. Az ő szempontjukból a szakemberek viselkedése döntő fontosságú ahhoz, hogy az eljárás gyermekbarát legyen, és biztonságban, kényelemben érezhessék magukat. Ha a gyermekek úgy érzik, hogy a szakemberek tisztelettel bánnak velük, nyitottak és barátságosak, meghallgatják őket és komolyan veszik a véleményüket, akkor nagyobb eséllyel mondják azt, hogy igazságos, a mindenképp felett álló érdekük szerinti bánásmódban volt részük. Azok a szakemberek, akiknek a magatartását a gyermekek pozitívan ítélték meg, a meghallgatáshoz nagyobb valószínűséggel használnak gyermekbarát tárgyalót, és az életkornak megfelelő, gyermekbarát felvilágosítást adnak. A szakemberek gyermekekkel szembeni bánásmódjának jelentősége nyomatékosítja, hogy a gyermekekkel kapcsolatba kerülő szakembereknek minden esetben világos gyakorlati útmutatásban és képzésben kell részesülniük.

Kérdező: „És szerinted mi lenne a legfontosabb a gyermekbarát feltételek biztosításához?”

Gyermek: „Ezek az emberek, akik a meghallgatásokat végzik. Szerintem ők a legfontosabbak – nyugodtnak és barátságosnak kéne lenniük. Ez lenne a fő dolog.”

(Lengyelország, 16 éves fiú, sértett, családon belüli erőszak esete)

A gyermekek számára az is nagyon fontos, hogy részt vehessenek az ügyben. A szakemberekhez hasonlóan a gyermekek is hangsúlyozták, hogy az érdemi részvételükhöz az egész eljárás során tájékoztatásra és támogatásra, valamint jól érvényesített eljárási biztosítékokra van szükségük. A gyermekek és a szakemberek konkrét javaslatokat is tettek az FRA-nak arra nézve, hogy az eljárásokat hogyan lehetne gyermekbaráttá tenni, és több ígéretes gyakorlatot is megneveztek – ezek közül néhányat be is mutatunk ebben az összefoglalóban és a fő jelentésekben.

Az FRA 1. véleménye

Az uniós tagállamoknak gondoskodniuk kell arról, hogy az igazságszolgáltatási rendszer gyermekbarát legyen és a gyermekek jogait tiszteletben tartsák, függetlenül attól, hogy hol és hogyan kerülnek kapcsolatba az igazságszolgáltatással. A tagállamoknak ezért az igazságszolgáltatási rendszerük felmérését is meg kell fontolniuk, hogy megkeressék, milyen elvek és gyakorlatok akadályozzák meg a büntető- és polgári jogi eljárások gyermekbarát lefolytatását. Ennek felmérése során a tagállamoknak figyelembe kell venniük az Európai Bizottság és az FRA vonatkozó kutatásait, beleértve a Bizottságnak a gyermekek büntetőjogi, polgári és közigazgatási bírósági eljárásokban való részvételéről szóló politikai feljegyzésében megfogalmazott ajánlásokat. A tagállamoknak ezután össze kell állítaniuk egy munkatervet, figyelembe véve más tagállamok olyan ígéretes módszereit, amelyeket az országos és regionális szereplők körében és uniós szinten át lehet venni. A tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak mérlegelniük kell a gyermekbarát igazságszolgáltatással kapcsolatos figyelemfelhívást az érdekelt felek körében.

A meghallgatáshoz való jog

A meghallgatáshoz és a véleménynyilvánításhoz való jog elengedhetetlen a bírósági eljárásokban való tényleges részvételhez. Ezt a jogot a gyermekek számára az EU, az Európa Tanács és az ENSZ is garantálja.

Eljárási biztosítékok létrehozása a gyermekek részvételének biztosítására

Bár az uniós jogszabály egyedi jogokról és biztosítékokról rendelkezik a bűncselekményeknek áldozatul eső gyermekek számára, és egyes bűncselekmények esetében a kiskorú tanúk számára is minimális biztosítékokat ír elő, a polgári eljárásokban érintett gyermekek esetében hiányoznak az ezekkel egyenértékű biztosítékok. Az uniós jog hasonlóképpen nem ír elő biztosítékot a tematikus jogszabályok – amilyen az emberkereskedelemtől és a szexuális kizsákmányolástól szóló – hatálya alá nem tartozó

bűncselekmények kiskorú szemtanúi számára. Ilyen esetekben azonban különféle nemzetközi eszközök, köztük a gyermekek jogainak gyakorlásáról szóló Európa tanácsi egyezmény mégis előírnak bizonyos kötelezettségeket.

A kiskorú sértettekre vonatkozó eljárási biztosítékoknak sok formája van. Az emberkereskedelem elleni irányelvben (2011/36/EU), a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről szóló irányelvben (2011/93/EU) és az áldozatok jogairól szóló, újabb keletű irányelvben (2012/29/EU) például a következők szerepelnek: korlátozzák a kiskorú áldozatok meghallgatásainak számát, ezeket erre kijelölt helyiségekben, szakképzett szakemberek bonyolítják le – lehetőség szerint mindig ugyanaz a személy; kerülni kell a gyermek és az elkövető közötti vizuális kapcsolatot; a gyermekeknek nem kell személyesen megjelenniük a bíróságon, ehelyett a kommunikációs technológia segítségével hallgatják meg a vallomásukat, vagy a meghallgatásról készült audiovizuális felvételt használják fel bizonyítékként; a meghallgatások nem nyilvánosak; a gyermekeket a jogi képviselőjük vagy egy általuk választott felnőtt kísérheti.

Az ilyen eljárási biztosítékokat a szakemberek és a gyermekek egyaránt létfontosságúnak tartják. A szakemberek hangsúlyozták, hogy ezek a módszerek csökkentik a gyermekeket érő stresszt, megkönnyítik a bírósági eljárásban való részvételüket és segítenek a másodlagos áldozattá válás megelőzésében. Emellett mind a 10 vizsgált tagállam szakértői példákkal szemléltették, hogy az ilyen biztosítékok bevezetésének elmaradása nagyon hátrányosan érinti mind az eljárást, mind magukat a gyermekeket. A gyermekek egyetértettek azzal, hogy a biztosítékok csökkentik a vallomástételkor őket érő stresszt, és segítik a szabadabb részvételüket; ha viszont a biztosítékokat nem érvényesítik szisztematikusan, ezek komoly félelem és szorongás forrásai lehetnek.

„Nem lenne szabad ezzel kínozniuk a gyereket, hogy ilyen sokszor kell elmondani a történetet... Nagyon fájdalmas... De ha mondjuk csak egyszer kellene elmondani, például... közvetlenül a pszichológusnak, aki elmondaná egy nyomozónak, elmondaná valakinek, és akkor ők átadnák az egész vallomást a bírónak, a gyereket pedig nem kellene újra behívni. A legrosszabb esetben [a gyerek mondaná el] a bírónak... de nem a bíróság előtt.” (Bulgária, 14 éves lány, sértett, szexuális bántalmazási ügy)

A gyermekek különösen értékelik, ha a vallomástételnél nincsenek jelen a vádlottak, illetve a családtagjaik vagy barátaik, ha pedig erre nincs lehetőség,

takarással kerülnek el a vizuális kapcsolatot. Streszként élik meg, ha egynél többször, több ember előtt, nem gyermekbarát környezetben kell vallomást tenniük. A gyermekek általában véve azt szeretnék, ha a meghallgatáson minél kevesebben lennének jelen, és ha tájékoztatnák őket, hogy a jelenlévők közül kinek mi a szerepe a meghallgatáson. A büntető-eljárásban érintett gyermekek egy része fontosnak tartja, hogy tájékozott döntést tudjon hozni a rendelkezésre álló eljárási biztosítékokról, hogy tisztában legyen azzal, milyen következményekkel járhat, ha az egyik intézkedés helyett a másikat választja. Azt is értékelik, ha megválaszthatják a meghallgatásokat lebonyolító szakemberek nemét, vagy hogy akarnak-e bizalmi személyt kísérőül, és ha igen, mikor – mivel esetenként szívesebben vannak kettesben a meghallgatást lebonyolító szakemberrel.

„Szívesebben válaszolnék [a keresztkérdésekre] a spanyolfal mögött, mert jobb személyesen beszélni, mint a [video]kapcsolaton keresztül... Beszéltünk már erről, és megkérdeztem, hogy ha a spanyolfal mögött leszek, ki láthat majd engem, és azt mondták, csak az esküdtszék és a bíró fognak látni, meg azok az emberek, akik a kérdéseket felteszik. A videokapcsolat helyett ezért úgy döntöttem, hogy ezt választom.” (Egyesült Királyság, 17 éves lány, sértett, szexuális bántalmazási ügy)

A tagállamok többségében a törvények rendelkeznek eljárási biztosítékokról a büntetőjogi eljárások esetében; ilyen például a fizikai környezet átalakítása a meghallgatás helyszínén és a többi peres féllel, különösen a vádlottal való ellenőrzött kapcsolat. A büntetőjogi rendelkezések általában véve részletesebbnek tűnnek, mint a polgári jogi rendelkezések a tekintetben, hogy melyik hatóság feladata a gyermek meghallgatása, ezt milyen közegben bonyolítják le és milyen mértékű tájékoztatást adnak a gyermeknek. A polgári jogi rendelkezések széttagoltabbak: az ügy típusától függően a gyermek meghallgatása lehet kötelező, választható vagy egyáltalán nem szabályozott. A polgári jogi eljárás alternatívájaként gyakran javasolják a mediációt.

A szakemberek azt ajánlják, hogy az eljárási biztosítékokat minden gyermek esetében egyformán alkalmazzák, úgy a büntetőjogi, mint a polgári eljárásokban. Azok a gyermekek, akik büntetőjogi és polgári eljárásban is érintettek – ilyen lehet például a családon belüli erőszakkal összekapcsolódó gyermekfelügyeleti ügy – ugyancsak azt panaszták, hogy a büntetőjogi eljárásban elérhető biztosítékok a polgári jogi eljárásban nincsenek meg. Ebbe beletartozik például a vádlottakkal való mindennemű kapcsolat elkerülésének lehetősége, akik esetleg éppen a szüleik.

Az FRA 2. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy az eljárási biztosítékok garantálják a gyermekek részvételét a bírósági eljárásokban, és hatékonyan védelmezzék a meghallgatáshoz való jogukat. Ebbe beletartozik a büntetőjogi keretek hiányosságainak kezelése a biztosítékokkal nem rendelkező országokban, különös tekintettel a kiskorú tanúkra. A büntetőjogi eljárásokban rendelkezésre állókhoz hasonló biztosítékokat kell bevezetni a polgári eljárásokban is – külön ügyelve a több eljárásban érintett gyermekekre, például a családon belüli erőszakkal összekapcsolódó gyermekfelügyeleti ügyek esetén. A tagállamoknak ezenkívül meg kell fontolniuk a mediáció gyermekekhez igazított változatainak gyakoribb alkalmazását.

Az FRA 3. véleménye

Az uniós tagállamoknak videóra kell venniük a meghallgatásokat – köztük a tárgyalás előtti meghallgatásokat –, és biztosítaniuk kell, hogy ez jogilag elfogadható bizonyítéknak minősüljön, hogy el lehessen kerülni a felesleges ismétléseket, többek között a tárgyaláson is. A tagállamoknak a videofelvétel használatát általános gyakorlattá kell tenniük a büntetőeljárásokban és választhatóvá a polgári eljárásokban. A rendőrkapitányságokat, bírósági épületeket és más meghallgatási helyszíneket működő felvevő technológiával kell felszerelni, és a szakembereket meg kell tanítani a használatára.

Az FRA 4. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy minden érintett szereplő megfelelően figyelembe vegye a gyermek mindenek felett álló érdekét annak eldöntésekor, hogy ki legyen jelen a meghallgatáson. A szakembereknek egyeztetniük kell a gyermekekkel arról, hogy akarják-e mások jelenlétét a meghallgatásokon, és ha igen, mikor és kit szeretnének. Ebbe beletartozik a támogató személyek, például szociális szakemberek, valamint a bizalmi felnőttek, például szülők, nevelőszülők vagy gondviselők jelenléte is.

A gyermek érettsége

Az érettség felmérése

A gyermek érettségi foka döntő tényező annak meghatározásához, hogy hogyan vegyen részt a bírósági eljárásban. A megkérdezett szakemberek kijelentették, hogy az érettség felmérése többnyire az egyes bírák véleményén alapul, vagy korcsoport szerint határozzák meg, világos kritériumok nélkül. Az olyan módszereket, mint például az Egyesült Királyságban használt „Gillick” kompetenciafelmérés, nem alkalmazzák következetesen minden országban. Sok szakember ráadásul alábecsüli a gyermekek tudását és megértési képességét, mert nincsenek ismereteik a gyermekekre jellemző viselkedésről.

Az FRA 5. véleménye

Annak érdekében, hogy a meghallgatáshoz való jog ne legyen korhatárhoz vagy más önkényes korlátozáshoz kötve, az uniós tagállamoknak világos kritériumokat kell bevezetniük a jogszabályaikba a gyermek érettségének meghatározására, és elfogadott módszereket kell alkalmazniuk a gyermek érettségi fokának felmérésére. Ez segíthetne objektívebben eldönteni, hogy a gyermekek hogyan tudnak a legjobban részt venni a bírósági eljárásokban.

Az érettség megfelelő figyelembevétele

A meghallgatáshoz való jog választási lehetőséget jelent, nem kötelező, a gyermekek pedig rámutattak, hogy beleszólást kellene kapniuk abba, hogyan hallgatják meg őket. A szakembereknek el kell ismerniük, hogy a gyermekeknek saját világos véleményük van, és sok javaslatot tehetnek arra nézve, hogy szerintük hogyan lehetne az eljárásokat gyermekbaráttá tenni. A gyermekek például azt javasolták, hogy figyelembe kellene venni, hogy nem feltétlenül ugyanúgy kommunikálnak, mint a felnőttek, különösen ha fiatalabbak.

Amennyiben a gyermekek részt kívánnak venni a bírósági eljárásban, többet kell tenni a részvételük megkönnyítése érdekében. Az intézkedéseknek a gyermek egyéni felmérésén kell alapulniuk, és igazodniuk kell az életkorához, érettségéhez, megértési szintjéhez és esetleges kommunikációs nehézségeihez, valamint a konkrét ügy körülményeihez.

„[A] bírónő nagyon kedves volt, és újból elmagyarázta, hogy nincs mitől félnem, nem eszik embert – megint olyan barátságos, viccelődő stílusban beszélt, és azt mondta, ha a meghallgatás során bármikor úgy érzem, hogy szünetet szeretnék tartani, bátran szakítsam félbe, és majd folytatjuk, ha akarom, vagy befejezzük, ha nem szeretném folytatni.” (Bulgária, 16 éves lány, peres fél, gyermekfelügyeleti ügy)

A megkérdezett gyermekek azt jelezték, hogy a nyílt, odafigyelő, tiszteletteljes és barátságos hozzáállás döntő fontosságú ahhoz, hogy jobban ki tudják nyilvánítani a kívánságaikat és érzéseiket.

Az FRA 6. véleménye

A gyermekek részvételének megkönnyítése érdekében az uniós tagállamoknak kötelezővé kell tenniük az egyéni felmérési eljárásokat, és a képzett szakemberek számára világos útmutatást kell adniuk az egyéni felmérés gyermekbarát, életkornak megfelelő elvégzéséhez. A különösen kiszolgáltatott helyzetben lévő gyermekek véleménynyilvánításához olykor speciális intézkedésekre lehet szükség, a tolmácsolási/fordítási szolgáltatások biztosítását is beleértve.

A szakembereknek szóló szabályok és útmutatók a gyermekek meghallgatásához

A szakemberek és a gyermekek egyaránt úgy nyilatkoztak, hogy a gyermekbarát kommunikáció nem számít bevett gyakorlatnak. Ráadásul gyakran nincsenek is olyan szabályzatok és útmutatások, amelyek pontosan előírnák, hogy a szakembereknek hogyan kell lebonyolítani a meghallgatásokat, különösen a polgári eljárásokban. Ennek eredményeként szinte minden tagállamra igaz, hogy a büntetőjogi és a polgári jogi eljárásokban az egyes szakemberek szaktudásán múlik, hogy milyen a meghallgatás gyakorlata, és a kommunikáció mennyire igazodik a gyermekek igényeihez. Ez a bíróságtól és a régiótól is nagymértékben függ. A megkérdezett szakemberek elmondták, hogy a szakemberek, különösen a rendőrök és a bírák általában nincsenek külön a gyermekek meghallgatására szakosodva.

Ha egységesebb, részletes szabályokat vagy útmutatásokat biztosítanak – ilyenek például a Finnországban vagy az Egyesült Királyságban használt útmutatók –, akkor a gyermekek meghallgatáshoz való jogát jobban meg lehet védeni. A szakemberek

megfigyelése szerint a meghallgatások száma csökken és a szakemberek magatartása több gyermekbarát elemet hordoz – ezáltal a gyermekek nagyobb biztonságban érzik magukat, és hatékonyabban részt tudnak venni az eljárásban.

Az FRA 7. véleménye

Az uniós tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak gondoskodniuk kell arról, hogy a szakemberek világos útmutatásokat és részletes szabályokat kapjanak a gyermekek meghallgatásához. Ez azt hivatott biztosítani, hogy helyesen alkalmazzák a nemzeti és uniós jogban előírt eljárási biztosítékokat, és következetes, gyermekbarát hozzáállást tanúsítsanak a büntetőjogi és polgári eljárásokhoz tartozó meghallgatásokon. A meghallgatások összehangolása érdekében ezeknek együtt kell járniuk az eljárások egységesítésével és a különböző szereplők és szakmai csoportok közötti egyeztetéssel. Az eljárások fejlesztését elősegíthetné az útmutatások és ígéretes módszerek tagállamokon belüli és tagállamok közötti megosztása.

Gyermekekre szakosodott bíróságok, testületek vagy bírák bevezetése

Nem mindegyik tagállamban működik olyan büntető- vagy polgári bíróság, részleg vagy testület, illetve bíró, akik gyermekekre lennének szakosodva. Az ilyen szakosodott szervek vagy bírók nagyobb valószínűséggel alkalmaznak a gyermekpszichológia és -fejlődés, a gyermekek meghallgatásának technikai terén jártas és gyermekigazságügyi felhatalmazással rendelkező speciális szakembereket. Az ilyen bíróságokon ugyancsak nagyobb a valószínűsége a gyermekbarát létesítmények és tájékoztató anyagok meglétének, valamint a védelmi eszközöknek, beleértve a kommunikációs technológiát, például a videokapcsolatot.

Az FRA 8. véleménye

Az uniós tagállamoknak mérlegelniük kell külön, gyermekekre szakosodott bíróságok vagy a rendes bíróságokon belül gyermekjogi szakértelemmel rendelkező és gyermekbarát módon működő speciális részleg/testületek létrehozását. Ezek segítségével biztosított lenne, hogy a gyermekeket érintő ügyeket a gyermek igényeit figyelembe vevő közegben kezeljék. Gyermekekkel dolgozó szakemberekből álló, speciális egységeket is létre kell hozni, többek között a rendőrségen, a bírói karon és a jogi szakmákon belül.

Gyermekbarát létesítmények használata a gyermekek meghallgatásához

A másodlagos uniós jog előírja, hogy a büntetőjogi eljárásokban a kiskorú tanúk meghallgatását erre a célra kijelölt vagy átalakított helyiségekben kell lebonyolítani. A gyermekbarát helyiségek – olyan terek, ahol a gyermek kényelemben és biztonságban érezheti magát – meglete azonban nem számít bevett gyakorlatnak. Ezeket a büntetőügyekben gyakrabban használják, mint a polgári meghallgatásokon, de sokszor még büntetőügyben is előfordul, hogy a gyermek a folyosón vagy a váróban találkozik a feltételezett elkövetővel. Ahol a gyermekeket rendes irodákban vagy a bíróságon hallgatják meg, ritkán vannak kifejezetten a gyermek meghallgatásához kialakított helyiségek, ezért az adott szakember feladata, hogy gyermekbarát környezetet teremtsen.

Több országban is erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a büntetőügyekben gyermekbarát kihallgató helyiségeket lehessen igénybe venni, például a rendőrkapitányságokat ilyen helyiségekkel látták el: ezekben általában vannak játékok, videofelvevő berendezés, amellyel rögzítik a meghallgatást a későbbi bírósági felhasználás céljából, és más eszközök a bizonyítékok összegyűjtéséhez. A megkérdezett szakemberek és a gyermekek egyaránt nagyon pozitívan értékelték az ilyen speciálisan kialakított helyiségeket.

Bár ezek változó mértékben állnak rendelkezésre, Lengyelországban és Bulgáriában gyermekbarát „kék szobákat” alakítottak ki, amelyek egy kétirányú tükör mögött egy megfigyelőállást is tartalmaznak a bírók és más megfelelő személyek számára. A megkérdezettek utaltak ezenkívül az Izlandon és Norvégiában működő „gyermekek házára”, ahol egyetlen – a bíróságtól szándékosan távoli – helyszínen integrált, több hivatalt összefogó, multidiszciplináris szolgáltatásokat nyújtanak a kiskorú áldozatok és tanúk számára. Ilyen „gyermekek házat” használnak még Horvátországban, Dániában és Svédországban; a közelmúltban Cipruson is bevezették; Angliában (Egyesült Királyság), Észtországon és Spanyolországban pedig folyamatban van a kialakításuk.

A gyermekek általában fenyegetőnek és ijesztőnek látják a bírósági közeget, és gondolatban a bűnözéssel társítják. Ennek megfelelően jobban viselik a bírósági környezeten kívül vagy a gyermekbarát felszereltségű bírósági kihallgató helyiségekben lebonyolított meghallgatásokat a bíróságon vagy a nem gyermekbarát közegben lebonyolítottaknál – feltéve, hogy a szakemberek hozzáállását is gyermekbarátnak érzékelik.

A különböző uniós tagállamokban a polgári és büntető-eljárásokban is érintett gyermekeknek következetes véleménye van arról, hogy milyennek kell lennie a gyermekbarát közegnek: legyen a bírósági környezeten kívül, vidám színekkel kifestve, gyermekbarát díszítésekkel – például más gyerekek rajzaival és festményeivel –, legyenek benne szobanövények vagy virágok. A megkérdezett szakemberekhez hasonlóan a gyermekek is jelezték, hogy a rendelkezésre álló játékoknak több korcsoport számára is megfelelőnek kell lenniük.

„Szerintem [a tárgyalóteremnek] nem lenne szabad fekete-fehérnek lennie, mert – nem tudom, hogy írjam le – egyszerűen szörnyű volt. Katasztrofális! Talán tehetnének hozzá valami más színt, mondjuk zöldet, hogy egy kicsit feldobják. Amikor beléptem, mindenki úgy nézett ki, mint a kísértetek. Azon gondolkodtam, hova keveredtem, mindnyájan csak néztek rám, és akkor bejött a bíró, és ő is fekete-fehérben volt, fekete nyakkendővel... a székek is sorban fehér, fekete, fehér, fekete, fekete, fehér, fekete...” (Horvátország, 15 éves fiú, tanú, családon belüli erőszak esete)

Az FRA 9. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a meghallgatásokat gyermekbarát létesítményekben bonyolítsák le, lehetőség szerint a bírósági környezeten kívül, mivel ez elősegítheti a gyermek tényleges részvételét és a jogainak tiszteletben tartását. A létesítményeknek tükrözniük kell a gyermekek javaslatait, a helyiségeket vidám színekkel kell kifesteni és gyermekbarát elemeket kell alkalmazni, például más gyerekek festményeit, szobanövényeket és többféle korosztálynak való játékokat.

Az FRA 10. véleménye

Az uniós tagállamoknak törekedniük kell arra, hogy szisztematikusan létrehozzák a különböző szolgálatok által használható elkülönített, gyermekbarát kihallgató helyiségeket és várókat, a vidéki területeken is. A gyermekbarát meghallgató helyiségeknek a büntetőjogi és polgári eljárásokban egyaránt rendelkezésre kell állniuk, hogy a gyermekek szabadon és teljeskörűen élni tudjanak a meghallgatáshoz való jogukkal, egy számukra kényelmes és biztonságos térben. Tekintettel arra, hogy a gyermekek számára a legfontosabb tényező a szakemberek viselkedése, az ilyen helyiségek használatának együtt kell járnia azzal, hogy a meghallgatásokat képzett szakemberek tartják.

Ingyenes jogi segítségnyújtás biztosítása, beleértve a jogi képviselőhez való ingyenes, egyszerű hozzáférést

A büntetőjog területén az uniós jogszabályok a kiskorú sértettek számára garantálják a jogi tanácsadáshoz vagy jogi képviselőhez való jogot, és ennek ingyenesnek kell lennie, ha az áldozat nem rendelkezik elegendő pénzügyi erőforrással. A kiskorú áldozatoknak külön képviselőt is kell biztosítani, amennyiben a szülői felelősséget gyakorló személyek ki vannak zárva a gyermek képviseléséből.

Az Egyesült Nemzetek (ENSZ) által 2012-ben közölt, a *büntető igazságszolgáltatási rendszerben igénybe vehető jogi segítségnyújtásról szóló iránymutatások* előírják, hogy gyermekeknél mindig el kell tekinteni a rászorultság vizsgálatától. A 10 vizsgált ország közül hatban a nemzeti jogszabályok feljogosítják a kiskorú szemtanúkat a jogi tanácsadásra; a kiskorú sértettek minden államban rendelkeznek ezzel a joggal, az Egyesült Királyság kivételével, ami a szokásjog rendszeréből ered. A mintából öt országban azonban előírják a rászorultság vizsgálatát. A válaszadók ezenkívül minden országból azt jelezték, hogy a polgári jogi ügyekben a gyermekek nem kapnak jogi képviselőt, mivel a gyermekeknek el kell érniük egy meghatározott korhatárt ahhoz, hogy jogilag cselekvőképesek legyenek. A családjogi eljárásokban a szülőknek gyakran van ügyvédjük, de a gyermeknek nincs. A vizsgált országok közül ötben azonban jogi tanácsadót vagy gyámot lehet kinevezni a gyermek érdekeinek képviselésére.

A szakemberek több kérdést vetettek fel a jogsegélyhez való hozzáféréssel kapcsolatban, többek között az ingyenes jogi segítségnyújtás kérelmezésére vonatkozó iránymutatások hiányát; a gyermekekre szakosodott ügyvédek képzését és rendelkezésre állását; valamint a jogi képviselőkkel időben történő, szisztematikus kinevezését. Ígéretes módszerek ugyanakkor már sok országban vannak. Franciaországban például több városban is olyan kapcsolattartó pontokat jelöltek ki, ahol a gyermekek erre szakosodott ügyvédekhez fordulhatnak a jogaikról szóló felvilágosításért, és tanácsot és támogatást kaphatnak polgári vagy büntetőjogi kérdésekben.

A megkérdezett gyermekek ritkán számoltak be arról, hogy bármelyik típusú eljárásban jogi támogatáshoz jutottak volna. Az eredményekből kitűnik, hogy a jogi támogatás biztosítása a legtöbb országban nincs intézményesítve. Néhány esetben a gyermekek nem ismerik fel, hogy az ügyvédektől vagy jogi tanácsadóktól támogatást kaphatnának,

mivel úgy gondolják, hogy nem tájékoztatják őket az eljárásról, a szerepükről és felelősségükről. A gyermekfelügyeleti ügyekben érintett gyermekek esetenként a szülei jogi képviselőt veszik igénybe ahelyett, hogy saját ügyvédjük lenne. Ezek a gyermekek sok esetben negatívan értékelik a kapott támogatást, mert úgy gondolják, hogy ezek a szakemberek a szülei érdekeit előnyben részesítik az ő saját érdekeikhez és kívánságaikhoz képest.

Az FRA 11. véleménye

Az uniós tagállamoknak feltétel nélkül minden gyermek számára biztosítaniuk kell a jogi segítségnyújtást, beleértve a jogi képviselőhez való ingyenes hozzáférést az eljárás egész ideje alatt. Emellett minden tagállamnak biztosítania kell, hogy a jogi segítségnyújtás intézményesítve legyen, és a jogsegély igénybevételére vonatkozó világos útmutatásokat minden gyermek és a szülei vagy gondviselőik is megkapják. Rendelkezésre kell állniuk kifejezetten gyermekekre szakosodott ügyvédeknek, akik képviselik a gyermekeket a polgári és büntetőjogi eljárásokban. Meg kell keresni és el kell kerülni a bürokratikus akadályokat, például a hosszadalmas eljárásokat és a rászorultsági vizsgálatot.

Az eljárások hosszának csökkentése

A vizsgált 10 tagállam közül hétben külön jogszabály van érvényben, hogy a gyermekeket érintő büntetőjogi ügyekben megelőzze az indokolatlan késedelmet. Ezek egy része a tárgyalások hosszát korlátozza, mások azt írják elő, hogy a sebesség ilyen ügyekben kiemelten fontos. Az uniós jogszabály hasonlóképpen kimondja például, hogy a kiskorú áldozatok meghallgatását indokolatlan késedelem nélkül le kell bonyolítani. A polgári eljárásokban viszont csak három országban alkalmaznak gyorsított eljárást, ha gyermekek vannak érintve, és csak nagyon egyedi esetekben.

A bírósági eljárás a beszámolók szerint minden tagállamban hosszadalmas, egyrészt a különböző eljárási szakaszokban tartott meghallgatások közötti késések, másrészt a meghallgatások száma miatt. A szakemberek megjegyezték, hogy a hivatalos és nem hivatalos multidiszciplináris együttműködés segítségével csökkenteni lehet a meghallgatások számát és az eljárások hosszát.

A gyermekek rendszerint elhúzódó eljárásokról számolnak be – büntető és polgári ügyekben egyaránt –, és elmondásuk szerint ez negatívan hat a mindennapi életükre. Bírálták a különböző eljárási

szakaszokban tartott meghallgatások közötti késéseket, a többszöri – gyakran ismétlődő – meghallgatásokat különféle szakemberekkel és az igazságszolgáltatási rendszer egész működését. Azt javasolták, hogy a vallomásukat csak egyszer kelljen elmondani, és vegyék előre a gyermekek ügyeit. Sok gyermek azt is megjegyezte, hogy maguk a meghallgatások is hosszúak voltak, gyakran részben amiatt, mert sokat kellett várni, mielőtt vallomást tehettek. A polgári eljárásokban érintett gyermekek egy része hasonlóképpen bírálta a szociális szakemberek általi meghallgatásokon látott elbírálás hosszúságát, különösen a gyermekfelügyeleti jellegű ügyekben.

„Ott volt három ember, és nekem mindössze egy kérdést tettek fel: »hogyan jó-e nekem ott, mármint a központban, ahol most vagyok«, amire azt mondtam: »igen, most jól vagyok, rendben vagyok«. De semmilyen formában nem kérdezték, hogy akarom-e, hogy örökbe fogadjanak, vagy akarok-e máshová költözni, mint ahol akkor voltam... Ez így nincs rendben, mert csak egy egyszerű kérdést tettek fel, mintha csak fogadalmat tettem volna, úgy értem egy egyszerű kérdés és... Két percig voltam ott, ennyi volt az egész... Ennyit még én is tudok, hogy egy gyereknek tovább kellene ott lennie két percnél.” (Románia, 17 éves fiú, peres fél, intézményi védelmi intézkedés esete)

Ezzel szemben az intézményi elhelyezési intézkedésekben érintett gyermekek arra panaszkodtak, hogy a meghallgatások olyan rövidek, hogy el sem tudják mondani a kívánságaikat és érzéseiket a jövőjüket befolyásoló fontos döntésekről.

Az FRA 12. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a büntetőjogi és polgári eljárások hossza arányban álljon a gyermek mindenek felett álló érdekével, és ezért hatékony biztosítékokat kell bevezetniük, hogy elkerüljék az indokolatlan késedelmet és a gyermek szükségtelen többszöri meghallgatását. A gyermekek esetében világos szabályokkal kell korlátozni a kihallgatások és meghallgatások összesített számát mind a polgári, mind a büntetőjogi ügyekben. A tagállamoknak ösztönözniük kell a különböző területeket képviselő szakemberek közötti fokozott együttműködést, hogy ezáltal csökkenthessék a meghallgatások számát. A meghallgatásokról készített videofelvételnek bevett gyakorlattá kell válnia, hogy csökkenjen a gyermekek meghallgatásainak száma.

Az FRA 13. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a meghallgatások hossza büntetőjogi és polgári ügyekben egyaránt arányban álljon a gyermek mindenek felett álló érdekével. A szakembereknek gondoskodniuk kell a megfelelő bírósági beosztásról, hogy elkerüljék a feleslegesen hosszú várakozást, és képzett szakembereket kell biztosítani, akik fogékonyak a gyermekek igényeivel szemben. A szakembereknek arról is gondoskodniuk kell, hogy a gyermekek elegendő időt kapjanak az eljárásban való teljes körű részvételhez, azaz hogy ki tudják fejezni a kívánságaikat és érzéseiket.

A tájékoztatáshoz való jog

Az FRA kutatásai azt mutatják, hogy a legtöbb tagállamban nincsenek világos követelmények, szabályok és bevett gyakorlat, ezáltal a tájékoztatást nyújtó személyek saját megítélésére van bízva, hogy mikor, miről és hogyan tájékoztatják a gyermekeket. Különösen a polgári eljárásokra jellemző, hogy a tagállamok többségének csak elég általános jogszabályai vannak a tájékoztatási kötelezettségről, és ezek egyformán vonatkoznak a gyermekekre és a felnőttekre; a gyermekek és a szakemberek pedig arról számoltak be, hogy a polgári eljárásokban sokkal kevesebb a tájékoztatási gyakorlat, mint a büntetőjogi eljárásokban.

Az uniós másodlagos jog a bűncselekmények áldozatainak esetében rendelkezik a tájékoztatáshoz való jogról az eljárás során. Az áldozatok jogairól szóló irányelv előírja, hogy a gyermeket és a szülői felügyeleti jogot gyakorló személyt vagy a gyermek más törvényes képviselőjét tájékoztatni kell azokról az intézkedésekről vagy jogokról, amelyek középontjában kifejezetten a gyermek áll. Az áldozatok számára biztosítja a tájékoztatáshoz való általános jogot az eljárás különböző szakaszaiban és konkrét kérdésekben.

Ki, miről, mikor és hogyan tájékoztatja a gyermeket: kötelező eljárások

A szakemberek a büntetőjogban és a polgári jogban egyaránt túl általánosnak tartják a nemzeti kereteket. Hiányolják a részletes szabályokat arra vonatkozóan, hogy a gyermekeket hol, mikor, kinek és hogyan kellene tájékoztatni. A kapott tájékoztatás ennek megfelelően változik, ami miatt sok gyermek nincs kellőképpen felvilágosítva.

A tájékoztatás a beszámolók szerint az eljárások közben és után is elégtelen, és különösen a bírósági határozatokról nem adnak elég információt. A vizsgált országok közül csak kettőben írják elő, hogy a gyermekeknek gyermekbarát tájékoztatást kell adni az ítéletről és az őket érintő büntetőjogi eljárás következményeiről. A polgári eljárásokban érintett gyermekek esetében a tájékoztatási kötelezettség még kevésbé jellemző. Az esetek többségében a gyermekeket a jogképességük hiánya miatt a szüleik vagy jogi képviselőik tájékoztatják.

A gyermekek elmondása szerint a tájékoztatás – ha van – döntő fontosságú ahhoz, hogy megértsék az eljárást. Gyakran arra panaszkodnak, hogy az eljárás során nem kapnak naprakész információt az ügyük alakulásáról, például büntetőeljárás esetén a vádlottak hollétéről, vagy polgári eljárás esetén a szülők vagy rokonok jelenlétéről. A gyermekek azt javasolták, hogy kellő időben kellene tájékoztatni őket ahhoz, hogy a meghallgatásokra fel tudjanak készülni, ezután pedig az eljárás során rendszeres időközönként következetes tájékoztatást kellene kapniuk. A meghallgatások előtti lehetséges várakozási időkről, az eljárás hosszáról, az ítéletről és következményeiről is szeretnének észszerű időn belül tájékoztatást kapni.

„Szerintem fontos, hogy a gyereket úgy tájékoztassák, hogy megértse. Mire szolgál ez a hely: hogy a gyerek nyugodtabban mehessen oda. Akkor tudják, hova fognak menni és miért.” (Franciaország, 17 éves lány, peres fél, gyermekvédelmi vonatkozású ügy [elégtelen szülői felügyelet])

A gyermekek ezenkívül azt javasolták, hogy a szakemberek adjanak útmutatásokat a meghallgatás során tőlük elvárt viselkedéshez, utána pedig adjanak visszajelzést, hogy a gyermekek tisztában legyenek vele, hogyan teljesítettek a bíróságon, és a vallomásuk hogyan befolyásolja a folyamatot.

A gyermekbarát tájékoztatás elérhetősége

Az uniós jogszabályok arra kötelezik a tagállamokat, hogy biztosítsák, hogy a bűncselekmények áldozataival, köztük a gyermekekkel folytatott szóbeli vagy írásbeli kommunikáció egyszerű és közérthető nyelven történjen. Több országban gyermekbarát anyagokat állítottak össze, hogy elmagyarázzák a jogi eljárást, a gyermek jogait és azt, hogy mi fog történni a bíróságon. A büntetőjogi eljárásokban több, kiskorú áldozatoknak és tanúknak szóló tájékoztató anyag van, mint a polgári eljárásokban

érintetteknek. Néha egyszerűen a felnőttek tájékoztatására használt anyagot adják oda a gyermekeknek anélkül, hogy igazodnának a nyelvi és megértési szintjükhöz.

Az Egyesült Királyságban (Anglia, Skócia és Wales) a polgári és büntetőjogi eljárásról szóló tájékoztató füzetek széles köre jelent meg a különböző korosztályok számára. A kisebb gyermekeknek szóló füzetekben sok a kép, emellett rejtvények és játékok is vannak, hogy fenntartsák az érdeklődésüket, a nagyobbaknak szóló füzetekben kevesebb, de valóságosabb képek vagy ábrák szerepelnek, részletesebb leírással. Az ilyen anyagokhoz azonban csak az egyes szervezeteken vagy nem kormányzati szervezeteken (NGO-k) keresztül lehet hozzájutni, és nem állnak szisztematikusan rendelkezésre az ország egész területén. Még ha vannak is általános gyermekbarát tájékoztató anyagok, az értesítésekben vagy jogi idézésekben sokszor jogi terminológiát használnak, ezért a megfogalmazás nem gyermekbarát, vagy eleve közvetlenül a szülőknek szól.

A gyermekek ritkán számolnak be arról, hogy gyermekbarát anyagot kaptak volna, de minden országban javasolják az ilyen anyagok használatát. Az ő szempontjukból azonban fontosabb, hogy az írásbeli anyagot egészítsék ki egy megbízható felnőttől származó szóbeli magyarázattal, hogy biztosan helyesen értelmezzék. A gyermekek sok országban külön bírálták az idézést, amelyet rendszerint a rendőrség ad ki. Amikor a szolgálati autón érkező egyenruhás rendőrök minden magyarázat nélkül átadják az idézést, a gyermekek elmondásuk szerint megijednek, és áldozat vagy tanú helyett inkább vádlottnak érzik magukat.

Az FRA 14. véleménye

Az uniós tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak biztosítaniuk kell, hogy törvényi rendelkezések garantálják minden gyermek tájékoztatáshoz való jogát annak érdekében, hogy ez a jog az eljárások minden típusában és szakaszában következetesen érvényesüljön. A rendelkezésekben világosan meg kell határozni, hogy a gyermekeket kinek, mikor, hol, hogyan és miről kell tájékoztatnia. Létre kell hozni a gyermekek tájékoztatásáért felelős hatóságot, növelni kell a pszichológusok és a tájékoztatásukban részt vevő szociális szakemberek szerepét, és az eljárás minden szakaszára ki kell terjeszteni a gyermekeknek adott tájékoztatás hatókörét, különböző formákban.

Az FRA 15. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a szakemberek ne közöljenek túlzott részleteket az ügy hátteréről, de mondják el a lényegét. A fontos információkat az eljárás során többször meg kell ismételni. Az eljárásról és a jogokról szóló információkon kívül tájékoztatást kell adni a viselkedési útmutatókról és arról, hogy a gyermek vallomása hogyan befolyásolja az eljárást. A bírósági határozatokat és ezek következményeit észszerű időn belül el kell magyarázni a gyermekeknek. A tárgyalás utáni felvilágosításban világosan utalni kellene a gyermek jogaira, az eljárás kimenetelére és a gyermek és családja számára elérhető lehetőségekre, beleértve a fellebbviteli jogot és az utógondozási szolgáltatásokat.

A szisztematikus, egységes gyermekbarát tájékoztatás és a gyermekekhez igazodó tájékoztató szolgálatok hiánya miatt a gyermekek nehezebben értik meg az eljárásokat, a jogukat és a nyilatkozataik következményeit. Ez akadályozza őket abban, hogy tájékozott döntéseket hozzanak és teljeskörűen részt vegyenek az eljárásban.

Kérdő: „Mi lenne a legjobb módszer a gyermekek tájékoztatására?”

Gyermek: „Ez az életkortól függ. A 6-7 éveseknek el lehet magyarázni képekkel, fotókkal, [speciális] szövegekkel... Nekem tetszett volna valami ilyesmi. Amikor a gyerek kicsi, lehet játszani. El lehet játszani, milyen lesz találkozni a bíróval, még mielőtt tényleg találkoznának. Segíti a megértést, ha a saját szavaikkal fogalmazhatnak, nem a felnőttek szavaival. Jó lenne, ha a gyerekek nem csak három nappal korábban szólnának. Szerintem legalább egy hónap kellene.” (Franciaország, 17 éves lány, peres fél, gyermekvédelmi vonatkozású ügy [elégtelen szülői felügyelet])

Az FRA 16. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy legyenek hatályban jogi követelmények a gyermekek gyermekbarát tájékoztatására a meghallgatások előtt, közben és után. Ennek a tájékoztatásnak a tartalomra és a formára egyaránt ki kell terjednie, a gyermek életkorának és érettségének megfelelően. A gyermekbarát tájékoztatásnak szóbeli és írásbeli formában is elérhetőnek kell lennie az eljárás során. A gyermekeknek szóló információknak igazodniuk kell a megértési szintjükhez, az életkorukhoz és érettségükhöz, és figyelembe kell venniük a sajátos igényeket. A tagállamoknak világos szabályokat és útmutatásokat kell összeállítaniuk annak érdekében, hogy a büntetőjogi és polgári eljárásokban egyaránt általánosan érvényesítsék ezt a jogot, hogy a gyermekeket érintő eljárásokról és a jogaikról szóló megfelelő információ egységes, összehangolt formában álljon rendelkezésre.

Az FRA 17. véleménye

Az uniós tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak biztosítaniuk kell, hogy minden tagállamban szisztematikus módon összeállítsák a gyermek jogairól, a bírósági eljárásról és a különböző szakemberek szerepéről szóló írásbeli útmutatókat a gyermekek igényeihez igazítva, és ezeket országszerte terjesszék. Különböző csatornákat és formátumokat kell alkalmazni, például online elérhető füzeteket és szórólapokat, nyomtatott és audiovizuális anyagokat, köztük filmeket és tévéműsorokat. A jogi iratokat, például a gyermekeknek szóló idézéseket vagy jogi értesítéseket szintén gyermekbarát módon kell összeállítani, a tartalmat és a formát tekintve is. Mint azt a gyermekek javasolták, különösen hasznos lenne, ha ezek mellé szóbeli magyarázatot kaphatnának egy felnőttől, ideális esetben egy megfelelő háttérrel és ismeretekkel rendelkező szakembertől. A meglévő gyermekbarát anyagokat széles körben terjeszteni és használni kell, beleértve az olyan nemzetközi intézmények anyagait, mint az Európa Tanács.

Támogató szolgálatok a gyermekek és szülők megfelelő tájékoztatása érdekében

Az emberkereskedelem elleni irányelv és a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemlről

szóló irányelv egyaránt hivatkozik arra, hogy a kiskorú áldozatoknak és szükség esetén családtagjaiknak különféle intézkedések révén segítséget, támogatást és védelmet kell nyújtani, amibe a gyermek igényeinek egyéni felmérése is beletartozik. A támogatást a büntetőjogi eljárás előtt, alatt és után is biztosítani kell. Az áldozatok jogairól szóló irányelv előírja, hogy az áldozatsegítő szolgálatok legalább a büntetőeljárás során játszott szerepükről adjanak tájékoztatást, tanácsadást és támogatást, beleértve a tárgyaláson való részvételre történő felkészítést; továbbá igazodjanak az áldozat sajátos szükségleteihez. Arról is rendelkezik, hogy a családtagok a sajátos szükségleteiknek és az áldozattal szemben elkövetett bűncselekmény következtében elszenvedett sérelem mértékének megfelelően vehessék igénybe az áldozatsegítő szolgálatokat.

A támogató szolgálatok, különösen az áldozatokat és tanúkat segítő szolgálatok különösen fontosak a gyermekek és szüleik tájékoztatása, a gyermekek meghallgatásra való felkészítése és az eljárás során biztosított kíséret terén, ami történhet például otthoni látogatások és a tárgyalás előtt a bíróságon tett ismerkedő látogatások formájában. A szakemberek szintén úgy tekintik, hogy ezek a szolgáltatások létfontosságúak a gyermekek általános védelméhez. A gyermekek nagyra értékelik a gyermekbarát környezetben kapott előzetes tájékoztatást, ha az őket tájékoztató szakemberek viselkedését is gyermekbarátnak találják. Kivételesen pozitívan értékelték az otthoni és a tárgyalás előtti látogatásokat, ahogyan a gyermekbarát intézkedések és anyagok használatát is. A gyermekek ugyancsak értékelik, ha következetes, bizalmi kapcsolatot tudnak kialakítani a szakemberekkel, és az eljárás bármely szakában megkereshetik őket a kérdéseikkel.

Bár a tagállamok többségében vannak támogató szolgálatok, általános az egyetértés a tekintetben, hogy sokkal többre lenne szükség. Úgy tűnik, hogy azokban a tagállamokban, ahol nincsenek kötelező követelmények, a támogató programok főleg a nagyon súlyos esetekre és egyes bűncselekménytípusokra koncentrálnak, például az emberkereskedelemre vagy a szexuális bántalmazásra, és elsősorban az áldozatokkal, nem a tanúkkal foglalkoznak. A gyermekek úgy gondolják, hogy ők és a szüleik gyakran azért nem tudják igénybe venni az elérhető támogató szolgáltatásokat, mert nem kapnak róluk elegendő tájékoztatást. A büntetőjogi és polgári eljárásokban egyaránt érintett gyermekek úgy találták, hogy a büntetőjogi eljárás során jobb tájékoztatást és felkészítést kaptak, különösen a tárgyalás előtti szakaszban. A gyermekek azt panaszták, hogy a polgári eljárásokban nem tájékoztatták őket a meghallgatások céljáról, a nyilatkozataik következményeiről és a meghozott ítéletekről.

Az FRA 18. véleménye

Az uniós tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak biztosítaniuk kell, hogy a támogató szolgálatokat a büntetőjogi és polgári eljárásokban részt vevő gyermekek minden esetben, az eljárás minden szakaszában igénybe vehessék. A gyermekeket és a családjukat tájékoztatni kell a felkínált szolgáltatásokról. A támogató szolgálatoknak a gyermekek tájékoztatása és támogatása közben figyelembe kell venniük a szülők és bizalmi személyek fontos szerepét.

„Szerintem egyértelművé kellene tenniük az oda [a meghallgatásra] érkező gyerekek számára, hogy ők [a bizottság] ilyen és olyan döntéseket hoznak, és a döntések meghozatalakor ezt és azt veszik figyelembe... Ők [a gyerekek] ezt nem értik, és ez a végén mindentélen ellenérzésekhez vezet.” (Egyesült Királyság, 18 éves férfi [6 éves kora óta rendszeresen meghallgatják], gondozási felügyeleti végzés hatálya alatt áll)

Egyetlen hivatásos kapcsolattartó támogassa a gyermeket az eljárás során

A nemzeti jogi keretek – a büntetőjogban éppúgy, mint a polgári jogban – rendszerint túl általánosak, és nem írják elő, hogy kinek a feladata a gyermek tájékoztatása. Ezért nagyon változó, hogy ténylegesen ki tölti be ezt a szerepet. Néhány országban a szakemberek egymásnak ellentmondó információt adtak arról, hogy ki a felelős a gyermekek tájékoztatásáért. Más országokban a jogi egyértelműség hiánya miatt sok szakembert vonnak be a folyamatba. Ezt a feladatot a beszámolók szerint sokszor a szülőkre hagyják, függetlenül attól, hogy jól értesültek-e, illetve hogy semleges felek-e. A polgári eljárások esetében kevés az adat a támogatás és a tájékoztatás közötti kapcsolatról vagy a szakembereknek szóló meglévő szabályokról és útmutatókról.

A gyermekek a tájékoztatással kapcsolatban nagyon sokféle tapasztalatról számoltak be. Úgy gondolják, hogy a szülőknek és a szakembereknek egyaránt tájékoztatniuk kellene a gyermekeket. Általában szívesebben veszik a szülők közreműködését, de néha úgy érzik, hogy az ő tudásuk nem elegendő. Azok a gyermekek, akiket a szakemberek gyermekbarát formában, gyermekbarát tartalommal tájékoztattak, ezt általában pozitívan ítélik meg. Ritkábban ugyan, de a gyermekek más kiegészítő információforrásokat is megemlítettek, köztük internetes oldalakat és bírósági témájú tévéműsorokat.

Ha van egy állandó támogató személy, aki odafigyel a gyermekre, ezzel biztosítható, hogy a gyermek – és a szülők – megfelelő tájékoztatásban részesüljön, különösen a hosszadalmas tárgyalások esetén. Ez egyúttal azt is garantálja, hogy a gyermek folyamatos érzelmi támogatásban részesüljön egy megfelelően képzett személytől. Ha nincs egyetlen kijelölt szakember, a gyermekek jellemzően nem kapnak elegendő tájékoztatást. Ha ezzel szemben egy támogató személy kíséri a gyermeket, ő gyakran fel is készíti és ellátja a megfelelő információval, vagy gondoskodik róla, hogy az erre alkalmas személyek tájékoztassák. Ezáltal csökken a szülőkre nehezedő nyomás, akik esetleg nem is a legalkalmasabbak a gyermek megfelelő tájékoztatására.

A szakemberek és a gyermekek válaszaikban túlnyomórészt pozitívan értékelték, ha a gyermeket egyetlen támogató személy kísérte végig az egész eljárás során. E tekintetben az ígéretes gyakorlatot példázják az Egyesült Királyságban működő közvetítők, a németországi jogi tanácsadók és több más tagállamban az áldozatok támogatására szakosodott személyek.

„Ők [a jótékonyági szervezet] egészen végig ott voltak velem ebben a dologban. Ők voltak azok, akik folyton visszajöttek, hogy meglátogassanak, egész évben, amíg várnom kellett... Igazán sok támogatást kaptam tőlük.” (Egyesült Királyság, 19 éves nő, sértett, szexuális bántalmazási ügy)

Az FRA 19. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a gyermeket a bírósági eljárás minden szakaszában egy bizalmi személy támogassa. Ki kell nevezni egy hivatásos kapcsolattartót, aki egy személyben felel a következőkért:

- 1) érzelmi támogatást nyújt az egész eljárás során;
- 2) felkészíti a gyermeket az eljárás különböző szakaszaira;
- 3) gyermekbarát módon biztosítja a szükséges tájékoztatást (és ezen belül ellenőrzi, hogy a gyermek tisztában van-e a jogaival és az eljárással);
- 4) sajátos igényekkel rendelkező gyermekek, például kísérő nélküli külföldi kiskorúak, nevelőszülőknél vagy állami gondozásban élő gyermekek, családon belüli erőszak kiskorú áldozatai és fogyatékossgal élő gyermekek esetében gondoskodik a speciális támogatási formák és intézkedések meglétéről.

A kapcsolattartónak gyermekbarát szemlélettel kell rendelkeznie; kellően képzettnek kell lennie, és az eljárás minden szakaszában rendelkezésre kell állnia; folyamatos, bizalmi kapcsolatot kell kialakítania a gyermekkel; kapcsolatot kell tartania és egyeztetnie kell az összes többi érintett csoporttal – például a támogató és gyermekvédelmi szolgálatokkal, a rendőrökkel, bírakkal, ügyészekkel, ügyvédekkel, illetve a szülőkkel vagy gondviselőkkel. Ez a személy gondoskodik arról is, hogy a szülők, nevelőszülők és a gondozóközpontok személyzete elegendő információt kapjon az eljárás legfontosabb szakaszairól és kérdéseiről, hogy a gyermek számára megfelelő tájékoztatást és támogatást tudjanak nyújtani.

Ha nem áll rendelkezésre egyetlen kapcsolattartó, az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a gyermek tájékoztatásáért felelős különböző személyek hatékonyan összehangolják az erőfeszítéseiket.

A védelemhez és a magánélethez való jog

A nemzetközi előírások egyértelműen kiemelten kezelik a bírósági eljárásokban érintett gyermekek védelmét, ugyanakkor ösztönzik is a részvételüket. A védelmező, biztonságos környezet elengedhetetlen ahhoz, hogy a gyermekek teljes mértékben, érdemben részt tudjanak venni, és elkerüljék az ártalmakat és az újabb traumákat. Ebbe a gyermek magánélethez és titoktartáshoz való jogának biztosítása is beletartozik.

A gyermekek védelmező támogatása

A legtöbb országban a büntetőjogi eljárások esetében több gyermek jelezte, hogy védelmező támogatásban részesült, mint a polgári eljárásokban. Néhány helyen a gyermekek úgy találták, hogy a büntetőeljárásokban az idő és a tartalom szempontjából is széles körű támogatás áll rendelkezésre. Máshol a büntetőjogi és a polgári eljárásokban érintett gyermekek egyaránt azt panaszolták, hogy a támogatás nem áll rendelkezésre folyamatosan vagy az eljárás minden szakaszában, és gyakran a szülők kezdeményezésének a függvénye.

Az FRA 20. véleménye

Az uniós tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak biztosítaniuk kell, hogy a gyermekeket mindig különleges védelemre szoruló személynek tekintsék, figyelembe véve az életkorukat, érettségüket, megértési szintjüket és az esetleges kommunikációs nehézségeket.

A tagállamoknak gondoskodniuk kell arról, hogy a védelmező támogatás intézményesített legyen, az eljárás minden szakaszában rendelkezésre álljon és a különböző helyszíneken, többek között a vidéki területeken élő gyermekek számára is egyformán könnyen hozzáférhető legyen. Különleges támogatást kell biztosítani a különösen kiszolgáltatott helyzetben lévő gyermekek, köztük a fogyatékossgal élők, migráns jogállásúak, nevelőszülői vagy alternatív gondozásban élők számára. Ebbe beletartozna a tolmácsolási és fordítási szolgáltatások igénybevétele, a pszichológiai tanácsadás és támogatás, valamint a gyermek sajátos igényeinek felismerésére és megválaszolására képes, képzett szakemberek bevonása.

Az FRA 21. véleménye

Az uniós tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak biztosítaniuk kell, hogy a gyermekvédelmi rendszerek olyan integrált, célzott megközelítésen alapuljanak, amely nemcsak általánosságban a gyermekek sajátos szükségleteit veszi figyelembe, hanem más veszélyeztető szempontokat is, például hogy szexuális bántalmazás vagy családon belüli erőszak áldozatai vagy szemtanúi, fogyatékossgal élnek vagy migráns jogállásúak.

Eljárási biztosítékok létrehozása a gyermekek védelmének biztosítására

A nemzeti jogi keretek különféle védő intézkedéseket tartalmaznak a bírósági meghallgatásokon való használatra. Idetartozik a vádlott kivezetése a tárgyalóteremből és a tárgyalás előtt videóra rögzített meghallgatások használata, a vallomástételhez alkalmazott videokapcsolat és a gyermek és a vádlott vizuális elválasztására szolgáló spanyolfal.

A gyakorlatban azonban ezek az intézkedések gyakran kihasználatlanok, és általában a bírák megítélésére vannak bízva. A gyermekek beszámoltak olyan súlyos esetekről, amikor a védelmüket és a biztonságukat nem garantálták.

A kiskorú áldozatok védelmére szolgáló biztosítékokról – például a videofelvétel használatáról vagy az eljárás során jelen lévő támogató személyről – szóló tagállami jogszabályok nem feltétlenül terjednek ki a kiskorú tanúkra. Ezek a biztosítékok sok tagállamban csak egy bizonyos korhatárig állnak a tanú rendelkezésére. Finnországban például a 15 évesnél fiatalabb gyermekeket általában csak a tárgyalás előtti meghallgatásokon kérdezik ki, gyermekbarát meghallgató létesítményekben. A 15 év felettiakat azonban már a rendes tárgyalóteremben hallgatják meg, még akkor is, ha a bírósági eljárás alatt töltik be a 15. életévüket.

A gyermekek világosan jeleztek, hogyan lehetne növelni a biztonságérzetüket. A szakembereknek a védő intézkedések megválasztásakor figyelembe kell venniük ezeket a javaslatokat. Idetartozik a vádlott jelenlétéről és az eljárás más elemeiről szóló tájékoztatás; választási lehetőség felkínálása arra nézve, hogy a meghallgatásokra akar-e kísérő személyt és ki legyen az; gyermekbarát környezet kialakítása; gyermekbarát meghallgatási technikák alkalmazása; a gyermekek véleményének figyelembevétele az információközlési folyamatban.

Az FRA 22. véleménye

A tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak eljárási biztosítékokat kell létrehozniuk, és ellenőrizniük kell ezek érvényesítését, hogy biztosítsák, hogy a bírósági eljárásban érintett gyermekek az eljárás előtt, alatt és után minden esetben védelemben részesüljenek a sérelemmel, az esetleges újbóli traumákkal, a másodlagos áldozattá válással és az azonosítással szemben. A szakembereknek a védő intézkedések alkalmazásakor figyelembe kell venniük a gyermekek javaslatait. Életkortól és az eljárásban betöltött szerepétől függetlenül minden gyermek számára egyenlő hozzáférést kell biztosítani az eljárási biztosítékokhoz. A kiskorú áldozatokra vonatkozó meglévő eljárási biztosítékokat ki kell terjeszteni a büntetőeljárássban érintett kiskorú tanúkra és a polgári eljárásban érintett gyermekekre.

A büntetőjogi és polgári eljárások esetében egyaránt sok gyermek számolt be arról, hogy az elégtelen eljárási biztosítékok következtében találkoznia kellett a vádlottakkal. A vádlottakkal és hozzátartozóikkal való nem kívánt találkozások – amelyekre a gyermekbarát várók hiánya miatt sokszor a meghallgatások előtt vagy után kerül sor – sok gyermek számára a félelem fő forrását jelentik. A gyermekek biztonságérzetét csökkenti a külön bejárat hiánya és/vagy a bíróság elégtelen biztonsági rendszere, például ha nem hangolják össze a peres felek érkezésének és távozásának időpontját, hogy a gyermekeknek ne kelljen találkozniuk a vádlottakkal. A gyermekeket megijesztheti a szakemberek nem megfelelő viselkedése, a fenyegető környezet, az általános bizalmatlanság és az információk beleegyezésük nélküli közlése.

„Néhányszor láttam őt a bíróságon. Volt, hogy egészen lefagytam tőle, és úgy éreztem, egy lépést sem tudok tenni ijedtemben.” (Lengyelország, 18 éves nő, tanú és sértett, szexuális bántalmazási ügy)

„Kint kellett várnom egy padon a kihallgató helyiség előtt. Egész idő alatt attól félt az ember, hogy valaki esetleg kijön a tárgyalóteremből. Bármelyikük bármikor kijöhet. Ezért aztán többször is elmentem az egyik sarokig, vagy csak sétálgattam... Jött a biológiai apám az összes hozzá tartozó emberével, ott álltak a hallban, mindenhol volt belőlük egy-kettő. Nekem meg ott kellett – a bíró átvezetett köztük, keresztül kellett mennem ezeknek az embereknek az egész csapatán, ez igazán... Amíg csak be nem értünk a meghallgató terembe. A bíró is úgy gondolta, hogy ez így nem volt rendben.” (Németország, 14 éves lány, peres fél, gyermekfelügyelet)

A gyermek magánélethez és titoktartáshoz való jogának biztosítása

Az uniós jogszabályok kötelezik a tagállamokat arra, hogy védjék a kiskorú áldozatok magánéletét, személyazonosságát és képmását, és akadályozzák meg az olyan információ nyilvánosságra kerülését, amely alapján azonosíthatók lennének. Az általános adatvédelmi rendelet a gyermek személyes adatainak fogadásához a 16 évnél fiatalabb gyermekek esetében szülői beleegyezést, 16 év felett a gyermek saját beleegyezését írja elő. A nemzeti jogi keretek tehát intézkedéseket írnak elő a büntetőjogi eljárásban érintett gyermekek személyazonosságának és képmásának védelmében. A polgári eljárásokban a magánélet védelmének mértéke az érintett polgári jogi területtől és a gyermek eljárásban betöltött szerepétől függően változik. Három országban önszabályozó intézkedések segítenek abban, hogy a gyermek személyes adatai titkosak maradjanak, és a média vagy a nyilvánosság ne férhessen hozzájuk.

Az FRA 23. véleménye

Az uniós tagállamoknak intézkedéseket kell bevezetniük, hogy megakadályozzák a gyermekek és a vádlottak vagy bármely más, a gyermek által fenyegetőnek érzékelt személy közötti kapcsolat minden formáját. Az ilyen intézkedések közé tartozik az élő videokapcsolat, a gyermeket a vádlottak elől eltakaró spanyolfal vagy a vádlottak kizárása a tárgyalóteremből a gyermek meghallgatásának idejére. A tagállamoknak és adott esetben az EU-nak az eljárás minden szakaszában biztosítaniuk kell a gyermekbarát környezetet és azt, hogy a bíróságok és rendőrkapitányságok megfelelő, gyermekbarát várótermekkel és külön bejáratral rendelkezzenek. Ezeket módszeresen úgy kell használni, hogy megvédjék a gyermekeket a feltételezett elkövetőkkel vagy a velük konfliktusban álló családtagokkal való találkozástól, és hogy a meghallgatásra várva vagy több eljárásban való részvétel esetén ne kerüljenek durva környezetbe.

A gyermekek elmondásuk szerint a jogi eljárásokban való részvételkor félelmet és stresszt élnek meg a titoktartás és az adatvédelem elégtelen szintje miatt. Attól félnék, hogy az ügyük és az eljárás részletei nyilvánosságra kerülhetnek. Sok gyermek arra panaszkodott, hogy a bírósági ügyük részletei ismertté váltak az iskolában, a közösségben vagy a környéken. A gyermekek arról számoltak be, hogy nyomasztotta őket, ha a környezetükben lévő emberek tudtak az eljárásban játszott szerepükről, a családi helyzetükről vagy a bíróság határozatáról. A gyermekek esetenként azt is jelezték, hogy a tanároktól, szülőktől, rokonoktól, szakemberektől vagy a médián keresztül kiszivárgó információk miatt a helyi közösségben élő társaik zaklatták vagy megbélyegezték őket.

Arról azonban a szakemberek tapasztalataival egybehangzóan csak kevés gyermek számolt be, hogy a bírósági ügyükről a médiában megjelent információk következtében sérültek volna a személyes adataik. Néhány gyermek elmondta, hogy a szülei tévéműsorokban szerepeltek, és ezáltal nyilvánosságra kerültek a szexuális bántalmazással kapcsolatos ügyük részletei. A gyermekek olyan eseteket is megemlítettek, amikor a média valamilyen információt nyilvánosságra hozott, és a beleegyezésük nélkül felfedte a kilétüket. Néhány gyermek ugyanakkor azt is felvetette, hogy az ügyek nagyobb média-nyilvánossága és ismertsége pozitívan befolyásolhatná a gyermekek tapasztalatait azáltal, hogy felhívja a közösség figyelmét a veszélyekre.

Az FRA 24. véleménye

Az uniós tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak biztosítaniuk kell, hogy megfelelő jogszabályok és intézkedések védjék a bírósági eljárásokban érintett gyermekek személyazonosságát és magánéletét – például azzal, hogy a tárgyalóteremből kizárják a nyilvánosságot, vagy a meghallgatásokon élő videokapcsolatot vagy előre rögzített vallomást használnak. Lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy a gyermek személyes adatai szigorúan titkosak maradjanak, és a média vagy a nyilvánosság ne férhessen hozzájuk. A felvételeket biztonságosan kell tárolni, és az interneten védeni kell a gyermekek személyazonosságát a jog valamennyi területén és a gyermek eljárásban betöltött szerepétől függetlenül. A személyes adatokhoz való hozzáférést és az adatok továbbítását csak az abszolút szükséges esetekben lehet engedélyezni, mindig figyelembe véve a gyermek mindenek felett álló érdekét és a véleményét.

A megkülönböztetésmentességhez való jog

Az áldozatok jogairól szóló irányelv előírja, hogy az áldozatok jogait megkülönböztetésmentes módon kell alkalmazni, de azt is, hogy az áldozatokkal „személyre szabottan” bánjanak minden alkalommal, amikor kapcsolatba kerülnek az áldozatsegítő szolgálatokkal vagy a büntetőeljárás keretében eljáró illetékes hatóságokkal. A megkérdezett szakemberek változó mértékben ismerték és értették annak fontosságát, hogy a gyermekek számára speciális szolgáltatásokat biztosítsanak, amelyek figyelembe veszik többek között az etnikai vagy nemzeti háttérüket, a nemüket vagy az esetleges fogyatékoságukat. A vizsgált tagállamok némelyikében a szakemberek nagyobb hangsúlyt helyeztek a bírósági eljárásokban érintett roma gyermekekkel szembeni megkülönböztetésre, máshol pedig a fogyatékosággal élő vagy külföldi gyermekekkel, illetve az emberkereskedelem nemzetközi áldozataival foglalkoztak kiemelten. A szakemberek aggodalmuknak adtak hangot azzal kapcsolatban, hogy a szakértelmük hiánya miatt bizonyos csoportok kevésbé férnek hozzá a szolgáltatásokhoz. Néhány tagállamban több pozitív kezdeményezést is találtak. Az Egyesült Királyságban például idetartozott a gyermekbarát tájékoztató anyagok különböző nyelveken készült

fordítása; a rendőrnők alkalmazása a szexuális bántalmazást elszennvedett lányok meghallgatására; valamint a tolmácsok, köztük jelnyelvi tolmácsok biztosítása és az ügyészeknek szóló iránymutatások az értelmi fogyatékosok meghallgatásához.

A gyermekek nem emelték ki a megkülönböztetés problémáját. Sokan inkább úgy nyilatkoztak, hogy tisztességesen és tisztelettel bántak velük. Emellett sok gyermek arról beszélt, hogy „pozitív megkülönböztetést” tapasztalt, és jobban bántak vele amiatt, hogy kiskorú. Ahol azonban szélesebb körben jeleztek megkülönböztetést, ez az életkorhoz kapcsolódott. Azok a gyermekek, akik az életkorukon alapuló tisztességtelen bánásmódra panaszkodtak, főként polgári eljárásokban vettek részt.

„Észrevettem, hogy amikor felnőttem, a választási lehetőségeim valamivel fontosabbak lettek, és ez olyasmiról, amit aztán sajnáltam, hiszen ha egy gyerek 5, 10 vagy 15 éves, az ő döntései pont ugyanolyan fontosak.” (Franciaország, 17 éves lány [6 és 17 éves kora között többször meghallgatták], peres fél, elégtelen szülői felügyelet)

Döntő határvonalat jelent a 14 éves kor. A 14 év alatti gyermekeket elmondásuk szerint az életkoruk miatt máshogy kezelték; úgy érezték, hogy a szakemberek nem veszik őket elég komolyan, és nem veszik figyelembe az állításaikat, véleményüket, kívánságaikat vagy érzéseiket. Úgy találták, hogy a felnőttek jobban hozzáférnek az igazságszolgáltatáshoz, és szabadabban részt vehetnek az eljárásokban, mert jobban ki tudják fejezni a véleményüket. Néhány gyermek ezt azzal támasztotta alá, hogy összehasonlította a fiatalabb kori tapasztalatait a későbbiekkel, és megállapította, hogy amikor nagyobb lett, javult a részvétele, mert jobban ki tudta fejezni az érzéseit, és a szakemberek jobban odafigyeltek rá. Sok gyermek azonban – 14 év feletti is – arra panaszkodott, hogy a szakemberek vagy felnőttként kezelték, vagy túl gyerekesen bántak vele, nem vették figyelembe az érettségét. A gyermekek ennél kisebb arányban számoltak be a szociális háttérük, nemük, az eljárásban betöltött szerepük vagy etnikai származásuk alapján őket ért megkülönböztetésről. A roma gyermekek például Spanyolországban és Bulgáriában beszéltek tisztességtelen bánásmódról, az orosz anyanyelvűeket Észtországban érte megkülönböztetés, de ugyanerre panaszkodtak a nem többségi rasszhoz vagy etnikumhoz tartozó francia gyermekek is.

Kérdező: „Volt ott valaki, aki beszélt a te nyelvedet?”

Gyermek: „Nem volt. Ők bolgárok voltak.” (Bulgária, 14 éves fiú, tanú, gyilkossági ügy)

Az FRA 25. véleménye

Az uniós tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak biztosítaniuk kell, hogy az eljárási biztosítékok között megkülönböztetés elleni intézkedések is szerepeljenek, és a szolgáltatások igazodjanak a gyermekek sajátos igényeihez és kiszolgáltatott helyzetéhez. A tájékoztatást a gyermek által ismert nyelven kell biztosítani, igazodva például az anyanyelvéhez vagy a fogyatékossgal élő gyermek esetében a nyelvi akadályokhoz. A szakembereknek elegendő támogatást, útmutatást és képzést kell kapniuk ahhoz, hogy figyelembe tudják venni a gyermekek különböző igényeit, vagy ha erre nincs mód, speciális szolgálatokhoz kell utalniuk a gyermekeket.

Az FRA 26. véleménye

Az uniós tagállamoknak külön figyelmet kell fordítaniuk az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés megkönnyítésére és a szükséges jogi segítségnyújtásra, a jogi képviselőre és a különösen kiszolgáltatott helyzetben lévő gyermekek támogatására, az esetleges tolmácsolási és fordítási igényeket, illetve a testi vagy más fogyatékossgokhoz hasonló akadályokat is figyelembe véve. Törekedni kell a kiszolgáltatott helyzetben lévő gyermekek, például a szegénységben élő, roma, menekült, menedékkérő vagy felnőtt hozzátartozóiktól elszakított gyermekek igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréseinek megkönnyítésére, külön ügyelve a megkülönböztetést elszenvedett gyermekekre, például a gyűlölet-bűncselekmények áldozataira. A gyermekek igazságszolgáltatáshoz való jogára vonatkozó adatokat minden gyermekre nézve hozzáférhetővé kell tenni, csoportok szerinti bontásban.

A gyermek mindenek felett álló érdekének elve

Mind az EU Alapjogi Chartája, mind a másodlagos jog első számú szempontként jelöli meg a gyermek mindenek felett álló érdekét, és ez a fogalom

a legtöbb uniós tagállam normatív kereteibe is beépült. A válaszadók többsége azonban ezt minden országban nagyon összetett és homályos fogalomnak tartotta, amely nagymértékben függ az értelmezéstől. Azt is megjegyezték, hogy nincsenek eszközeik annak meghatározásához, értékeléséhez és visszajelzéséhez, hogy a mindenek felett álló érdeknek hogyan lehet eleget tenni.

Úgy tűnt, hogy a megkérdezett gyermekeknek is nehézséget okozott a mindenek felett álló érdek fogalmának értelmezése; néhányan csak magyarázat után tudtak erről beszélni. A büntetőjogi és a polgári eljárásokban egyaránt a gyermekek fele nyilatkozta azt, hogy a mindenek felett álló érdekük teljesült. Ezt általában úgy értették, hogy az ítélet összhangban volt a várakozásaikkal, vagy hogy a bírósági eljárást összességében igazságosnak, világosnak és gyermekbarátnak találták. A büntetőeljárásokban ez többnyire azt jelentette, hogy a vádlottakra börtönbüntetést szabtak ki; hogy a büntetések nem voltak túl engedékenyek; a gyermekeknek nem volt olyan érzésük, hogy a vádlott jogait vagy a vádlott gyermek jogait előtérbe helyezték az ő jogaikhoz képest. A polgári eljárásokban a gyermekek bizonyos elemekről úgy találták, hogy nem a mindenek felett álló érdeküket szolgálja: ide tartozott a szülői jogok súlya a gyermekfelügyeleti ügyekben és az, hogy úgy érezték, hogy a nevelőszülői gondozással vagy intézményi elhelyezéssel kapcsolatban a szakemberek nem hallgatják meg őket. A gyermekelhelyezési ügyekben érintett gyermekek azt jelezték, hogy az eredmény akkor szolgálta a mindenek felett álló érdeküket, ha nem választották el őket a szüleiktől. Az utóbbi esetekben ugyanakkor a gyermekek azt is elismerték, hogy ha a szakemberek elmagyarázták nekik a döntéseket és azt, hogy ez miért szolgálja a mindenek felett álló érdeküket, ezen az állásponton tudtak változtatni, és esetleg elfogadták, hogy a döntés a mindenek felett való érdeküket szolgálta.

Kérdőző: „Amikor a bíróság döntött arról, hogy hol fogsz lakni és kivel fogsz élni, ez a te legfőbb érdekedet szolgálta?”

Gyermek: „Igen, mert néha előfordul, hogy a gyerekek haza akarnak menni, de nem mehetnek, mert a szüleik isznak, verik a gyerekeiket. Ilyenkor jobb, ha egy központban laknak, mert ott senki nem iszik és nem verik őket.” (Lengyelország, 11 éves fiú, peres fél, intézményi elhelyezési intézkedés esete)

Az FRA 27. véleménye

A gyermek mindenek felett álló érdekének biztosítása érdekében az uniós tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak a jogszabályaikban világos kritériumokat kell biztosítaniuk a gyermek mindenek felett álló érdekének meghatározásához és értékeléséhez, figyelembe véve a véleményét, identitását, védelmét, biztonságát és az esetleges kiszolgáltatott helyzetét. A mindenek felett álló érdek elvét széles körben kell alkalmazni. A gyermek mindenek felett álló érdekének meghatározását multidiszciplinárisan kell megközelíteni. A jogi rendelkezésekben azt is elő kell írni, hogy számoljanak be arról, hogyan mérték fel a gyermek mindenek felett álló érdekét. A felméréshez szabályokat, útmutatásokat és protokollokat kell kidolgozni. A szakembereknek gondoskodniuk kell arról, hogy a gyermekek megértsék a mindenek felett álló érdek fogalmát, különösen, amikor elmagyarázzák a folyamatot és az eljárás kimenetelét.

A szakemberek képzése

Az uniós másodlagos büntetőjog rendelkezik az áldozatokkal vagy potenciális áldozatokkal foglalkozó tisztviselők képzéséről. Az áldozatok jogairól szóló irányelv a gyakorló szakemberek különböző csoportjaira is kiterjeszti a képzés szükségességét, köztük a rendőrökre, a jogi szakemberekre és az áldozatsegítő szolgálatokra, hogy jobban felismerjék az áldozatokat, és pártatlanul, tisztelettel és szakértelemmel tudjanak velük bánni.

A kutatások azt mutatják, hogy a gyermekekkel foglalkozó igazságszolgáltatási rendszeren belül az összes szakterületen hiányzik a szakosodás és a gyermekek kezeléséről szóló képzés. A beszélők szerint a jogi szakemberek számára a gyermekekkel való párbeszédéről szóló képzés lenne hasznos, a szociális szakembereket viszont a gyermekekre vonatkozó jogszabályokból kellene felkészíteni. A szakemberek úgy találták, hogy a képzés csak korlátozottan, többnyire önkéntes alapon vehető igénybe. A képzési programokban való következetes részvételt általában akadályozzák még az időbeli korlátozások és a forráshiány. A képzésre szánt költségvetést megszorították, és a részvétel sokszor attól függ, hogy ingyenes-e.

Még ha vannak is más biztosítékok, a gyermekekkel foglalkozó szakemberek szakosodásának és felkészítésének hiánya gyakran rossz módszerekhez vezet, ezek pedig érzelmi és fizikai ártalmat okozhatnak a gyermekeknek. Ez arra is kihat, hogy a gyermek jogait hogyan veszik figyelembe az eljárás során. A válaszadók sokkal pozitívabban vélekedtek a szakemberek gyermekekkel szemben tanúsított viselkedéséről, ha azok célirányos képzésen vettek részt. Finnországban például a szociális szakemberek úgy találták, hogy a gyermekek meghallgatásáról szóló képzést kötelezően teljesítő rendőrök nagyon felkészültek bizonyultak a meghallgatásokon. A szakemberek azt is jelezték, hogy a képzés megerősítheti a meglévő szaktudást és a technikák ismeretét. A gyermekek ugyancsak pozitívabban értékelték a szakemberek azon csoportját, akik szisztematikusabb képzésben részesültek. A gyermekek például kedvezőbb véleménnyel voltak a szociális szakemberekről, akik nagyobb valószínűséggel rendelkeznek megfelelő szakmai háttérrel és tapasztalattal, mint a jogi szakemberekről, akiknek gyakran nincs tapasztalatuk a gyermekekkel végzett munkában.

A szakembereket általában véve azért kellene képezni, hogy fogékonyak legyenek a gyermekek szükségleteire, és megértsék az érzéseiket és kívánságaikat. A szakembereknek lehetővé kellene tenniük, hogy a gyermekek tájékozottan választhassanak a rendelkezésre álló eljárási biztosítékok közül.

Az FRA 28. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a gyermekekkel kapcsolatba kerülő szakemberek minden esetben képzést kapjanak a gyermekek jogairól, a gyermekbarát verbális és nem verbális kommunikációról, a gyermekek fejlődéséről és a gyermekeket érintő büntető- és polgári jogról. A szakembereket fel kell készíteni a különböző korosztályokba tartozó gyermekek változó igényeinek felismerésére, hogy ezekkel foglalkozni tudjanak, és megfelelően kommunikáljanak a gyermekekkel. Ösztönözni kell az ügyészeknek és bírának szóló általános és speciális képzéseket. A képzést kötelezővé kell tenni az első vonalban dolgozó gyakorló szakemberek, például a rendőrök és a bírósági személyzet számára. Önálló, a különböző szakemberek szakterületére vonatkozó képzési modulokat kell kidolgozni.

Az FRA 29. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a gyermekek meghallgatását csak képzett szakemberek végezzék, és hogy a szakemberek számára kötelező és folyamatos legyen a gyermekek meghallgatásáról szóló képzés. Ehhez hozzátartozik a képzési lehetőségek bővítése, a gyermekek meghallgatására felkészített szakemberek számának növelése és az erre szakosodott, képzett szakemberek jelenléte a meghallgatásokon. A gyermekeket meghallgató szakembereket külön fel kell készíteni a megfelelő kérdezői technikákból, a gyermekek meghallgatására vonatkozó meglévő iránymutatásokból és a vonatkozó jogalapból.

Az FRA 30. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a gyermekekkel kapcsolatba kerülő szakemberek minden esetben fel legyenek készítve a gyermekek megfelelő tájékoztatására (tartalmi és formai szempontból egyaránt), gyermekbarát módon el tudják magyarázni az eljárás elemeit és ellenőrizték, hogy a gyermek megértette-e. Ez azt is lehetővé tenné, hogy a gyermekek tájékozott döntéseket tudjanak hozni a bírósági eljárásban való részvételükről.

Az FRA 31. véleménye

Az uniós tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a képzés országos szinten szerveződjön, hogy minden szakember egyformán lehetőséget kapjon a részvételre, így el lehessen kerülni a lakóhely alapján történő egyenlőtlen bánásmódot. A képzést szupervízióval és a szakemberek közötti multidiszciplináris tapasztalatcserével kell kiegészíteni. Ennek együtt kell járnia azzal, hogy az EU ösztönzőket nyújt a tagállamok számára a szakemberképzéshez, és támogatja az ígéretes módszerek tagállamokon belüli és tagállamok közötti megosztását, valamint az uniós képzési modulok kidolgozását.

Multidiszciplináris együttműködés

A szakemberek állítása szerint a gyermekbarát igazságszolgáltatáshoz döntő fontosságú, hogy a különböző érintett szakemberek összehangolják az erőfeszítéseiket, és az eljárás valamennyi szakaszában együttműködjenek egymással. Amikor a szakemberek együttműködnek egy ügyben, úgy látják, hogy a gyermek jobban felkészült, tájékozottabb és több támogatást kap, ami azt jelenti, hogy megkönynyítik a gyermek részvételét, és jobban biztosítják a védelmét.

A válaszadók úgy vélekedtek, hogy a szakemberek között nincsenek meg az egyeztetési mechanizmusok. Ennek következtében elhúzódnak az eljárások, és nem hangolják össze a gyakorlatokat. Az általános vélekedés szerint az operatív eljárások kidolgozása javíthatná a koordinációt. Ezzel kapcsolatban a szakemberek kedvezően értékelték az olyan módszereket, mint például a tandemgyámok alkalmazása Finnországban és az Egyesült Királyságban; a speciális multidiszciplináris orvosi egységek Horvátországban, Franciaországban és Spanyolországban; valamint a multidiszciplináris együttműködés hivatalos formái, mint a Németországban működő müncheni modell.

A gyermekek válaszaival megerősítették a szakemberek az irányú javaslatát, hogy a koordináció ösztönzésével csökkenteni lehet a gyermekeket érő negatív hatásokat, amilyen a többszöri meghallgatás és az eljárási biztosítékok és információk hiánya.

Az FRA 32. véleménye

Az uniós tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak biztosítaniuk kell, hogy a szakmai szervezetek és más megfelelő szereplők támogassák az intézményi együttműködést és a multidiszciplináris szemléletet. Az együttműködés erősítése érdekében a standard működési eljárásokat is népszerűsíteni kell a szakemberek körében.

A rendelkezésre álló erőforrások

A szakemberek többször is megjegyezték, hogy a kirendelt emberi és pénzügyi erőforrások nem elegendők. A bírákra és a szociális szakemberekre nagy munkamennyiség jut, és nincs elég emberük. A kiosztott erőforrások nem állnak arányban az ügyek mennyiségével vagy az eljárásban érintett gyermekek szükségleteivel. Még a szilárdnak ítélt nemzeti jogalkotási keretekkel rendelkező országokban is úgy tűnik, hogy a megszorító intézkedések veszélybe sodorják a végrehajtást vagy a meglévő jó módszerek háttérében álló intézkedéseket. Az elegendő erőforrás fontosságát – és annak hiányát – nyomatékosítja azoknak a gyermekeknek az alacsony száma, akik elmondásuk szerint gyermekebarát tájékoztató anyagot kaptak vagy gyermekebarát helyszínen lettek meghallgatva. Nem szabad alábecsülni a gyermekekkel szemben fogékony szakmai viselkedés fontosságát a gyermekebarát eljárások biztosításában.

Az FRA 33. véleménye

Az uniós tagállamoknak és megfelelő esetben az EU-nak biztosítaniuk kell, hogy elegendő erőforrást szánjanak a gyermekek szükségleteinek kielégítésére a bírósági eljárások minden típusában, mind a tartalom, mind az idő tekintetében. Az emberi és pénzügyi erőforrásokat megfelelően kell kiosztani, hogy a meghallgatási helyszínek működő felvevő technológiával legyenek felszerelve, elkészüljenek az iránymutatások és protokollok, valamint a gyermekebarát tájékoztató anyagok, és ezeket terjeszték. A felmerülő költségeket csökkenteni lehet a kidolgozott anyagok regionális megosztásával vagy azzal, ha a meghallgatási helyszíneket több szereplő is használhatja. További pénzügyi erőforrásokat kell biztosítani, hogy a támogató szolgálatok hozzáférhetőek legyenek, és ösztönözzék a multidiszciplináris szemléletű képzést és a szakemberek közötti együttműködést.

Az Európai Unió (EU) területén évente mintegy 2,5 millió gyermek vesz részt bírósági eljárásban a szülei válása okán, vagy éppen egy bűncselekmény áldozataként vagy tanújaként. Bár az ilyen eljárásokban való érdemi részvételük létfontosságú az igazságszolgáltatás működéséhez, továbbra is aggályos a gyermekekkel szembeni bánásmód az igazságszolgáltatási rendszerben. Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (FRA) megvizsgálta, hogy a gyakorlatban mennyire érvényesül a gyermekek meghallgatáshoz, tájékoztatáshoz, védelemhez és megkülönböztetésmentességhez való joga. Ennek keretében széles körben kikérték a szakemberek és a bírósági eljárásokban érintett gyermekek véleményét. Az első jelentés a szakemberek álláspontját mutatta be. Az aktuális jelentés központi témája a gyermekek álláspontja, ezért vázolja az ő véleményüket a teljes körű részvételüket akadályozó tényezőkről, illetve az ilyen akadályok leküzdését segítő erőfeszítésekről. Az első jelentéshez hasonlóan a második is nyomatékosítja, hogy az EU egész területén sokat kell még dolgozni azon, hogy az igazságszolgáltatás valóban gyermekbarát legyen.

További információk:

A Gyermekbarát igazságszolgáltatás – A bírósági eljárásokban áldozatként, tanúként vagy peres félként érintett gyermekek álláspontja és tapasztalatai kilenc uniós tagállamban című jelentés teljes szövege itt olvasható: <http://fra.europa.eu/en/publication/2017/child-friendly-justice-childrens-view>

Az FRA egyéb releváns kiadványai:

- FRA (2015), *Gyermekbarát igazságszolgáltatás – a szakemberek álláspontja és tapasztalatai tíz uniós tagállamban a gyermekek polgári jogi és büntetőjogi eljárásokban való részvételével kapcsolatban*, Luxembourg, Kiadóhivatal, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/child-friendly-justice-perspectives-and-experiences-professionals-childrens>, és az összefoglalója, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/child-friendly-justice-perspectives-and-experiences-professionals-summary> (24 nyelven elérhető)
- FRA-EJEB (2016), *Kézikönyv a gyermekjogokra vonatkozó európai jogról*, Luxembourg, Kiadóhivatal, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/handbook-european-law-child-rights> (22 nyelven elérhető)
- FRA (2015), *Bűncselekmények áldozatai az Európai Unióban: az áldozatoknak nyújtott támogatás mértéke és jellege*, Luxembourg, Kiadóhivatal, <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/victims-crime-eu-extent-and-nature-support-victims>
- FRA (2015), *A fogyatékossgal élő gyermekek elleni erőszak: jogszabályok, politikák és programok az Európai Unióban*, Luxembourg, Kiadóhivatal, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/children-disabilities-violence>, és az összefoglalója, <http://fra.europa.eu/en/violence-children-disabilities-eu-summary> (24 nyelven elérhető)
- FRA (2014), *Gyámság a szülői felügyelet nélkül maradt gyermekek számára: Kézikönyv a gyámsági rendszerek megerősítéséhez az emberkereskedelem gyermek áldozatainak sajátos szükségleteiről való gondoskodás érdekében*, Luxembourg, Kiadóhivatal, <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/guardianship-children-deprived-parental-care-handbook-reinforce-guardianship> (23 nyelven elérhető)
- FRA (2013), *Child rights indicators in the field of family justice*, háttéranyag, <http://fra.europa.eu/sites/default/files/child-friendly-justice-indicators-v1-0.pdf>

Az FRA gyermekjogi tevékenységeinek áttekintését lásd: <http://fra.europa.eu/en/theme/rights-child>.

© Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége, 2017
Ábrák: © FRA

FRA – AZ EURÓPAI UNIÓ ALAPJOGI ÜGYNÖKSÉGE

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Bécs – Ausztria
Tel.: +43 158030-0 Fax: +43 158030-699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu
[facebook.com/fundamentalrights](https://www.facebook.com/fundamentalrights)
[linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency](https://www.linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency)
twitter.com/EURightsAgency

Print: ISBN 978-92-9491-447-7, doi:10.2811/22102
PDF: ISBN 978-92-9491-458-3, doi:10.2811/936